

## СЕМАНТИЧНА ОСНОВА ВИДОВОГО ПРОТИСТАВЛЕННЯ

*Любченко Тетяна Вікторівна,*

*канд. філол. наук, доц., докторант*

*Київський національний лінгвістичний університет*

Статтю присвячено теоретичному огляду підходів до розгляду універсальної категорії лімітативності. Граничність дії (семантичну основу категорії) розглянуто як якісні зміни у характері перебігу дії.

*Ключові слова:* універсальна категорія, лімітативність, граничність.

Семантичні класифікації дієслів, які є ядром речень, розглядаються в лінгвістиці в рамках таксономії предикатів, пов'язаної із пропозицією [Кацнельсон 1972, Чейф 1975]. Велике значення надається розробці аспектуальної класифікації дієслівної лексики [Маслов 1948, Падучева 1996, Горбова 2010], що обумовлює **актуальність** даного дослідження.

Основними семантичними ознаками, релевантними для аспектуальної характеристики, вважають **граничність** та **цілісність** дії:

### 1. Граничність.

З'ясування категоріальної семантики виду на основі концепту "межа дії" є найперспективнішим у сучасній аспектології, оскільки передбачає дослідження реалізації цієї ознаки в залежності від внутрішнього, лексичного та зовнішнього, ситуативного контекстів [Петрухина 2012, 40 – 41].

Межу дії, результат, як одну із форм реалізації граничності дії та досягнення цілі, вважав основними характеристиками доконаного виду у слов'янських мовах ще В. В. Виноградов [Виноградов 2001, 408]. Межа дії – це критична точка, пов'язана із якісними змінами в перебігу дії: 1) початок дії; 2) кінець дії; 3) досягнення мети; 4) перехід в інший стан суб'єкта/ об'єкта дії [Моисеева 2011, 275; Холод 2004].

Відношення дії до межі є однією із ознак якісної аспектуальності. Поле аспектуальності, за Ю. С. Масловим, має кількісні та якісні характеристики. До сфери кількісної аспектуальності належить дія з точки зору її кратності, тривалості, інтенсивності. Якісна аспектуальність охоплює такі семантичні опозиції, як: динаміка – статика; гранична дія, спрямована на досягнення внутрішньої межі, – негранична дія, не спрямована на досягнення внутрішньої межі; гранична дія, яка досягнула межі – дія із недосягнутою межею дії [Маслов 2004, 313, 321].

Граничність/не граничність – це семантична категорія, яка встановлює спрямованість виражених дієсловами дій, процесів та станів до своєї внутрішньої межі – крайньої, критичної точки їхнього розгортання [Вихованець 2004, 225].

Необхідно розрізняти лексичну граничність (термінативність/ атермінативність), яка відображає денотативні якості ситуації, та граматичну граничність як особливий граматичний рівень категоризації дії з точки зору її перебігу в часі [Петрухина 2012, 42–43].

Граничність являє собою "найвищий ступінь абстракції" і в царині родів дії із погляду того впливу, який роди дії мають на категорію виду. Цей найвищий ступінь лексичної абстракції стоїть уже ніби на порозі між лексичною і граматичною абстракцією [Маслов 2004, 421].

Різні типи відношення дії до межі формують функціонально-семантичне поле лімітативності, яке займає центральне місце в сфері аспектуальності [ТФГ (Бондарко) 2013, 45]. У полі лімітативності виділяють такі типи відношення дії до межі:

1) внутрішня і зовнішня межа дії. Внутрішню межу фіксуємо, коли обмеження перебігу дії у часі визначено типом самої дії, відображеним у лексичному значенні дієслова. Зовнішня межа характерна для випадків, коли її обумовлено зовнішніми факторами [ТФГ (Бондарко) 2013, 46 – 47];

2) реальна і потенційна межа. Реальна межа – самостійне значення, постійна семантична ознака, потенційна межа – дифузний елемент, який супроводжує значення процесності [ТФГ (Бондарко) 2013, 48];

3) експліцитна і імпліцитна. Експліцитну межу формально виражено (наприклад, граматичною формою), імпліцитну межу реалізовано лише у певному контексті [ТФГ (Бондарко) 2013, 49];

4) абсолютна і відносна [ТФГ (Бондарко) 2013, 50].

Статус поля лімітативності не однаковий в аспектуальних системах різних мов, особливо в тих мовах, де поле лімітативності не граматикалізовано.

До різновидів лімітативних відносин належать:

1) найбільш абстрактне протиставлення обмеженості/ необмеженості дії межею [ТФГ (Бондарко) 2013, 54]. Ця ознака співвідноситься із визначеннями, що базуються на ознаці цілісності;

2) спрямованість дії на результат / його досягнення [ТФГ (Бондарко) 2013, 54]. Результат – це межа, до якої доходить процес [ТФГ (Бондарко) 2013, 56];

3) граничність / неграничність – як ознака дієслівної лексики [ТФГ (Бондарко) 2013, 54]. Межа між граничними та неграничними дієсловами нерідко проходить між різним контекстуальним вживанням одного і того самого слова.

Граничність дії, вміщена у семантику дієслова вказівка на досягнення межі дії, обумовлена "природою самого дієслова" [Маслов 2004, 29]. Значення досягнення межі міститься і у семантиці дієслів, що означають початок дії (рос. *вспыхнуть*) [Маслов 2004, 30]. Неграничність – це відсутність внутрішньої межі, яка б обмежувала цю дію у перспективі [Маслов 2004, 30]. Для граничних дієслів вагомим є факт "переходу у новий стан" [Маслов 2004, 315].

На думку О. О. Холодовича, граничні дієслова (ширше – предикати) відображають позамовний стан речей з "одним ступенем свободи", "неграничні" – з кількома. Підстава їхнього розмежування – можливість передбачати стан, у який повинен перейти предмет після припинення стану, у якому він перебуває в цей момент [Холодович 1979, 3–11].

Для кожного із членів опозиції граничних/неграничних дієслів існує декілька інтернаціональних термінів, зокрема: *desinentes/permanents* (1847, А. Бельо), *terminative/kursiv* (1897, А. Дельбрюк), *conclusive/non-conclusive* (1924, О. Есперсен), *transformativos/non-transformativos* (1954, СанчесПуйнепс), *telic/ atelic* (1957, Г. Гаппей), (рос.) *терминативные/атерминативные* (1958, Ю. С. Маслов), *transitorisch/nichttransitorisch* (1970, В. Поллак), *desinet/non-desinent* (1971, Л. Юхансон) [Маслов 2004, 317]. Ми приймаємо терміни Ю. С. Маслова: термінативні/атермінативні дієслова, які є найкращими інтернаціональними відповідниками термінам граничні/неграничні [Маслов 2004, 388–389].

## 2. Цілісність.

Основою, семантичною базою опозиції: доконаний – недоконаний вид, на думку, Ю. С. Маслова є протиставлення досягнення – недосягнення "внутрішньої межі дієслівної дії", однак, на рівні категоріального значення доконаний вид, як "сильний член опозиції", означає цілісну дію, а недоконаний, як "слабкий" – залишає ознаку цілісності/нецілісності невираженою [Маслов 2004, 35–36].

В українській аспектології популярен "двокомпонентний" підхід. Згідно із цим підходом структуру категорії визначають ознаки: цілісність/нецілісність – граничність/неграничність дії [Вихованець 2004, 224] або цілісність – обмеження граничним виявом [СУЛМ (Грищенко), 2002, 364].

За визначенням К. Г. Городенської: "Категорія виду відображає можливість мовця представити позначені дієсловами в позамовній дійсності дії та стани у двох виявах: або як цілісні, або як нецілісні. Тому семантичну структуру категорії виду визначають дві протилежні ознаки – цілісність і нецілісність дії чи стану" [Вихованець 2004, 224].

А. П. Грищенко зазначає, що категорія виду української мови ґрунтується на протиставленні двох значень:

- 1) "повністю реалізованої, обмеженої граничним виявом цілісної процесуальної ознаки";
- 2) "неповністю реалізованої, не обмеженої граничним виявом, нецілісної процесуальної ознаки" [СУЛМ (Грищенко), 2002, 364].

Категорія граничності/неграничності впливає на можливість дієслів утворювати видові пари [Вихованець 2004, 225, СУЛМ (Грищенко) 2002, 364]. Граничними є дієслова недоконаного виду, що означають дії, процеси та стани, спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі: укр. *будувати, шити (сукню), в'язати рукавички* [Вихованець 2004, 225]. Вони формують видові кореляції з дієсловами доконаного виду: укр. *будувати – збудувати, шити – пошити, в'язати – зв'язати* [Вихованець 2004, 225]. Неграничними є дієслова недоконаного виду, які виражають дії, процеси та стани, що не передбачають досягнення своєї внутрішньої межі [Вихованець 2004, 225].

Слід зазначити, що незважаючи на те, що семантичний підхід є актуальним у сучасній аспектології, з'ясування концептів, які передають змістову сутність категорії аспектуальності, можливо лише із застосуванням двох типів аналізу: тлумачення дієслівних значень та синтагматичних особливостей дієслів доконаного та недоконаного видів [Петрухина 2012, 40–41]. Семантичний аналіз доцільно поєднувати із когнітивним механізмом профілювання значень (членування семантичної структури слова на головні та фонові елементи за Р. Ленекером [Langa-sker 1987, 183–185]).

**Любченко Т. В., канд. філол. наук, доц., докторант**

Киевский национальный лингвистический университет

**Семантическая основа видового противопоставления**

В статье рассмотрены теоретические подходы к рассмотрению универсальной категории лимитативности. Граничность (семантическая основа категории) трактуется как качественные изменения в характере протекания действия.

*Ключевые слова:* универсальная категория, лимитативность, граничность.

**Lioubchenko T. V., Ph.D., Associate Professor**

Kiev National Linguistic University

**The Semantic Base of Aspectual Pair Matching**

The article deals with the universal category of limit / unlimit of verbal action. The limit is supposed as a critical point associated with qualitative change in the proceeding action.

*Key-words:* universal category, limit, unlimit.

**Література:**

1. *Виноградов, В. В.* Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов ; под ред. Г. А. Золотовой. – 4-е изд. – М. : Рус.яз, 2001. – 720 с.
2. *Вихованець, І.* Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; ред. І. Р. Вихованець. – К. : Університетське видавництво "Пульсари", 2004. – 398 с.
3. *Горбова, Е. В.* Акциональность глагольной лексики и аспектуальные грамемы : вопросы взаимодействия / Елена Викторовна Горбова. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 2010. – 200 с.
4. *Кацнельсон, С. Д.* Типология языка и речевое мышление / Соломон Давидович Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
5. *Маслов, Ю. С.* Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Юрий Сергеевич Маслов // Изв. АН СССР. Отд. лит. и яз. – 1948. – Т. 7, вып. 4. – С. 303–316.
6. *Маслов, Ю. С.* Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание / Юрий Сергеевич Маслов ; Сост. и ред. А. В. Бондарко, Т. А. Майсак, В. А. Плунгян. – М. : "Языки славянской культуры", 2004. – 840 с.
7. *Моисеева, С. А.* Об условиях реализации аспектуального значения предельности/ неопредельности глагольного действия во французском языке/ Грамматика разноструктурных языков. Сб. ст. к юбилею проф. В. Ю. Копрова // С. А. Моисеева, М. Ю. Никитина. – Воронеж : Изд-во "Наука – Юни-пресс", 2011 – С. 275–280.
8. *Падучева, Е. В.* Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Елена Викторовна Падучева. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
9. *Петрухина, Е. В.* Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками / Елена Васильевна Петрухина. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2012. – 256 с.
10. *Пешковский, А. М.* Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
11. *Сучасна українська літературна мова : підручник* / [за заг. ред. А. П. Грищенка]. – [3-є вид., допов.]. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
12. *Холод, С. И.* Предельность/ неопредельность глаголов движения в современном русском языке: дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – "Русский язык" / Светлана Ивановна Холод. – Тюмень, 2004. – 202 с.
13. *Холодович, А. А.* Проблемы грамматической теории / Александр Алексеевич Холодович. – Л. : Наука, 1979. – 304 с.
14. *Чейф, У. Л.* Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
15. *Langacker, R. W.* Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites / Ronald. W. Langacker. – Stanford (California) : University Press. – 540 p.

**Стаття надійшла до редакції 18.04.14**